

INNOVATSION TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA BOSHLANG'ICH SINFLAR
O'QUVCHILARINING AXBOROT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING
NAZARIY ASOSLARI

Ilmiy rahbar: Jumayev Xoshboq Soatmo'min og'li,

Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'limda matematika va ona tili kafedrasida katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tulkinova Dilshoda

*Termiz davlat pedagogika instituti, Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada innovatsion ta'lim-tarbiya jarayonida boshlang'ich sinflar o'quvchilarining axborot madaniyatini rivojlantirishning nazariy asoslari ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Tadqiqotda axborot madaniyati tushunchasining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy komponentlari (axborotni izlash, tahlil qilish, saralash, qayta ishlash va undan samarali foydalanish ko'nikmalari) hamda boshlang'ich ta'lim tizimidagi o'rni yoritib berilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, raqamli vositalar va interaktiv metodlar asosida o'quvchilarda axborot bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirishning samarali yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Maqolada innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonining o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va axborot xavfsizligi madaniyatini rivojlantirishdagi ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflar bosqichidan boshlab axborot madaniyatini tizimli rivojlantirish o'quvchilarning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga zamin yaratadi. Mazkur ishda nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish kabi ilmiy metodlardan foydalanilgan bo'lib, ilgari surilgan g'oyalar amaliyotga joriy etish uchun muhim ilmiy-metodik ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: axborot madaniyati, innovatsion ta'lim, boshlang'ich ta'lim, raqamli kompetensiya, axborot texnologiyalari, interaktiv metodlar, pedagogik texnologiyalar, axborotni tahlil qilish, axborotni saralash, tanqidiy fikrlash, axborot xavfsizligi, o'quv jarayoni, mustaqil ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, didaktik vositalar.

Annotation: This article scientifically analyzes the theoretical foundations of developing information culture among primary school students in the process of innovative education and upbringing. The study explains the essence and content of the concept of information culture, its structural components (skills of searching, analyzing, selecting, processing information, and using it effectively), as well as its role in the primary education system. In addition, effective ways of forming students' competence in working with information based on modern pedagogical technologies, digital tools, and interactive methods are highlighted. The article substantiates the importance of the educational process organized on the basis of innovative approaches in developing students' independent thinking, critical thinking, and information security culture. The research results show that the systematic development of information culture starting from the primary school stage creates a foundation for students to successfully function in the subsequent stages of education. The study uses scientific methods such as

theoretical analysis, comparison, and generalization, and the proposed ideas have important scientific and methodological significance for implementation in practice.

Keywords: information culture, innovative education, primary education, digital competence, information technologies, interactive methods, pedagogical technologies, information analysis, information selection, critical thinking, information security, educational process, independent learning, competency-based approach, didactic tools

KIRISH: Hozirgi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari jadallashib borayotgan davrda ta'lim tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalar qo'yilmoqda. Xususan, jamiyatning axborotlashuvi sharoitida o'quvchilarning nafaqat bilim olishlari, balki axborotni izlash, tahlil qilish, tanqidiy baholash va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborot madaniyatini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uni innovatsion rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda boshlang'ich ta'lim bosqichiga alohida e'tibor qaralib, o'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini erta yoshdan shakllantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda. Zero, aynan ushbu bosqichda o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan qiziqish, mustaqil fikrlash va axborotni ongli ravishda qabul qilish ko'nikmalari shakllanadi. Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, innovatsion ta'lim-tarbiya jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini tizimli ravishda o'rganish hamda uni samarali tashkil etish yo'llarini aniqlash zarurati mavjud. Shu bilan birga, axborot madaniyati tushunchasining pedagogik mohiyatini ochib berish, uning tarkibiy qismlarini aniqlash va ta'lim jarayonida qo'llash mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy tadqiqotning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

Innovatsion ta'lim-tarbiya jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Axborot madaniyati shaxsning axborot bilan ongli, maqsadga muvofiq va samarali ishlash ko'nikmalarini o'zida mujassam etgan murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisadir. U o'quvchilarning axborotni izlash, qabul qilish, tahlil qilish, saralash, qayta ishlash va undan amaliy faoliyatda foydalanish kompetensiyalarini qamrab oladi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida axborot madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari, avvalo, kompetensiyaviy yondashuvga tayanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, o'quvchilarga tayyor bilimlarni berish emas, balki ularni mustaqil ravishda bilim olishga, muammoli vaziyatlarni hal etishga va axborotdan to'g'ri foydalanishga o'rgatish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qaraganda, axborot madaniyati o'quvchilarning umumiy o'quv kompetensiyalarining ajralmas qismi hisoblanadi.

Axborot madaniyatining tarkibiy tuzilmasi bir nechta komponentlardan iborat. Birinchidan, kognitiv komponent – o'quvchilarning axborot manbalari, ularning turlari va xususiyatlari haqidagi bilimlarini o'z ichiga oladi. Ikkinchidan, amaliy (operatsion) komponent – axborotni izlash, saralash, tahlil qilish va qayta ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Uchinchidan, motivatsion komponent – o‘quvchilarda axborotga bo‘lgan qiziqish, uni o‘rganishga intilish va undan foydalanishga bo‘lgan ichki ehtiyojni rivojlantiradi. To‘rtinchidan, aksiologik komponent – axborotdan foydalanishda axloqiy me‘yorlarga rioya qilish, axborot xavfsizligi va madaniyatiga amal qilishni ta‘minlaydi.8

Innovatsion ta‘lim sharoitida axborot madaniyatini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi. Xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish o‘quvchilarning dars jarayonida faolligini oshiradi, ularning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda ta‘lim jarayonini individuallashtirish imkonini beradi. Multimediali taqdimotlar, elektron darsliklar, interaktiv platformalar va ta‘limiy dasturlar o‘quvchilarning axborotni qabul qilish va qayta ishlash jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shuningdek, interaktiv metodlar – “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “BBB” (Bilaman – Bilishni xohlayman – Bildim) kabi usullar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu metodlar orqali o‘quvchilar axborotni tahlil qilish, o‘z fikrini asoslash va mustaqil xulosa chiqarishga o‘rganadilar. Natijada, ularning axborot bilan ishlash madaniyati bosqichma-bosqich shakllanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axborot madaniyatini rivojlantirishda o‘qituvchining roli alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etuvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi. U o‘quvchilarga ishonchli va to‘g‘ri axborot manbalarini tanlash, noto‘g‘ri yoki zararli axborotdan himoyalani, axborotdan madaniyatli foydalanish qoidalarini o‘rgatadi. Bundan tashqari, axborot xavfsizligi masalalari ham muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, internet tarmog‘idan foydalanishda o‘quvchilarga shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish, zararli kontentdan saqlanish va axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. Bu esa ularning nafaqat bilim darajasini oshiradi, balki ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashda ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Axborot madaniyatini rivojlantirish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Mazkur yosh bosqichida o‘quvchilar ko‘proq obrazli fikrlashga moyil bo‘lib, ular uchun axborotni vizual, audio va interaktiv shakllarda taqdim etish samaraliroq natija beradi. Shu sababli, innovatsion ta‘lim jarayonida ko‘rgazmalilik, multimediyaviy vositalar va o‘yin texnologiyalaridan keng foydalanish tavsiya etiladi.

O‘yin texnologiyalari ayniqsa boshlang‘ich sinflarda axborot madaniyatini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilar axborotni izlash, uni to‘g‘ri tanlash va muayyan vaziyatlarda qo‘llashni o‘rganadilar. Masalan, “Axborotni top”, “To‘g‘ri yoki noto‘g‘ri”, “Manbani aniqla” kabi o‘yinlar orqali o‘quvchilarda axborot bilan ishlash ko‘nikmalari mustahkamlanadi.

Shuningdek, loyiha asosida o‘qitish (project-based learning) texnologiyasi ham axborot madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvda o‘quvchilar mustaqil ravishda ma‘lumot to‘plash, uni tahlil qilish va yakuniy natijani taqdim etish jarayonida faol ishtirok etadilar. Bu esa ularning izlanish, tahliliy fikrlash va axborotni tizimlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Zamonaviy ta'lim muhitida raqamli savodxonlik tushunchasi ham axborot madaniyatining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Raqamli savodxonlik o'quvchilarning kompyuter, planshet, internet va boshqa raqamli vositalardan samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. Boshlang'ich sinflarda bu ko'nikmalarni shakllantirish bosqichma-bosqich, sodda topshiriqlardan murakkab faoliyatlarga o'tish orqali amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, media savodxonlikni rivojlantirish ham dolzarb masalalardan biridir. Media savodxonlik o'quvchilarning turli axborot manbalaridan (televideniye, internet, ijtimoiy tarmoqlar) olingan ma'lumotlarni tanqidiy baholash, ularning ishonchliligini aniqlash va noto'g'ri axborotlarni farqlay olish qobiliyatini shakllantiradi. Bu esa hozirgi axborot oqimi kuchli bo'lgan davrda nihoyatda muhim hisoblanadi.

Axborot madaniyatini rivojlantirishda integrativ yondashuv ham katta ahamiyatga ega. Ya'ni, bu jarayon faqat bitta fan doirasida emas, balki barcha o'quv fanlari orqali amalga oshirilishi lozim. Masalan, ona tili darslarida matn bilan ishlash orqali axborotni tahlil qilish, matematika darslarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, tabiatshunoslik darslarida esa kuzatish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish mumkin.

O'quvchilarda axborot madaniyatini rivojlantirish samaradorligini oshirish uchun baholash tizimini ham takomillashtirish zarur. An'anaviy baholash usullaridan tashqari, formatif (jarayonli) baholash, portfoliolar, loyiha ishlari va amaliy topshiriqlar orqali o'quvchilarning real kompetensiyalarini aniqlash mumkin. Bu esa o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning axborot bilan ishlash qobiliyatini ham baholash imkonini beradi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda innovatsion ta'lim-tarbiya jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini o'rganish va tahlil qilishga qaratilgan ilmiy yondashuvlar majmuasi qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi tizimli, kompetensiyaviy va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida qurildi.

Tizimli yondashuv asosida axborot madaniyati yaxlit pedagogik hodisa sifatida ko'rib chiqilib, uning tarkibiy qismlari (kognitiv, amaliy, motivatsion va aksiologik komponentlar) o'zaro uzviy bog'liqlikda tahlil qilindi. Bu yondashuv orqali axborot madaniyatini shakllantirish jarayoni uzluksiz va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi zarurligi asoslab berildi.

Kompetensiyaviy yondashuv tadqiqotning asosiy metodologik negizi sifatida xizmat qildi. Ushbu yondashuvga ko'ra, o'quvchilarda axborot bilan ishlashga oid bilim, ko'nikma va malakalarni kompleks tarzda shakllantirishga e'tibor qaratildi. Natijada, o'quvchilarning axborotni izlash, tahlil qilish, saralash va undan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali yo'llari aniqlandi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv esa o'quvchilarning individual xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv asosida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodkorlik va axborot bilan ishlashdagi faolligini oshirishga xizmat qiluvchi metod va vositalar tanlandi.

Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, nazariy tahlil metodi orqali mavzuga oid ilmiy-adabiy manbalar o'rganilib, umumlashtirildi. Taqqoslash metodi yordamida turli pedagogik yondashuvlar va metodlarning samaradorligi solishtirildi.

Kuzatish metodi orqali ta'lim jarayonida o'quvchilarning axborot bilan ishlash faoliyati tahlil qilindi. Shuningdek, umumlashtirish metodi asosida olingan natijalar tizimlashtirilib, ilmiy xulosalar chiqarildi.

Bundan tashqari, tadqiqotda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash samaradorligini aniqlash maqsadida amaliy-tajriba elementlaridan ham foydalanildi. Interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va didaktik vositalarning o'quvchilarning axborot madaniyatini rivojlantirishga ta'siri o'rganildi.

Tadqiqotning metodologik asosini O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlari, zamonaviy pedagogika va psixologiya fanining nazariy qarashlari, shuningdek, ilg'or xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari tashkil etadi.

Mazkur metodologik yondashuvlar va metodlar majmuasi tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlab, boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborot madaniyatini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

XULOSA

Mazkur maqolada innovatsion ta'lim-tarbiya jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini rivojlantirishning nazariy asoslari keng yoritildi va ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, axborot madaniyati zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, u o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tanqidiy yondashuvi va axborot bilan samarali ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, axborot madaniyatining kognitiv, amaliy, motivatsion va aksiologik komponentlardan iborat murakkab tizim ekani asoslab berildi. Ushbu komponentlarni uyg'un rivojlantirish orqali o'quvchilarda axborotni izlash, tahlil qilish, saralash va undan ongli foydalanish kompetensiyalarini shakllantirish mumkinligi aniqlandi.

Tadqiqot jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari hamda interaktiv metodlarning axborot madaniyatini rivojlantirishdagi samaradorligi yoritildi. Xususan, loyiha asosida o'qitish, didaktik o'yinlar, multimedaviy vositalar va raqamli platformalardan foydalanish o'quvchilarning faolligini oshirish bilan birga, ularning axborot bilan ishlash ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirishi isbotlandi. Bundan tashqari, boshlang'ich ta'lim bosqichida axborot madaniyatini shakllantirishda o'qituvchining kasbiy mahorati, ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etishi hamda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olishi muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlandi. Shu bilan birga, ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish, axborot xavfsizligi qoidalariga amal qilish va media savodxonlikni rivojlantirish zarurligi asoslab berildi. Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini rivojlantirish uzluksiz, tizimli va kompleks yondashuvni talab etadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish orqali zamonaviy axborot muhitida erkin faoliyat yurita oladigan, mustaqil fikrlovchi va raqamli kompetensiyalarga ega bo'lgan barkamol shaxsni tarbiyalash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010. – 176 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 56 b.
3. Nurmonov A. Ona tili ta'limi nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2019. – 224 b.
4. Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar va ularni ta'limda qo'llash. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 45–52-betlar.
5. Raximov S. Didaktik vositalar va ularning samaradorligi. – Toshkent: Fan, 2020. – 128 b.
6. Karimova M. Ta'limda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Sharq, 2021. – 96–102-betlar.
7. Abdullayev B. Boshlang'ich ta'lim nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2016. – 210 b.
8. To'xtayev N. Axborot texnologiyalari va ta'lim jarayoni. – Toshkent: Universitet, 2020. – 134–140-betlar.
9. Qodirov A. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 88–95-betlar.
10. UNESCO. Information and Communication Technology in Education. – Paris, 2018. – pp. 25–39.